

Zoran Ladić

OPORUČNI LEGATI *PRO ANIMA* I *AD PLAS CAUSAS* U EUROPSKOJ
HISTORIOGRAFIJI.

USPOREDBA S OPORUKAMA DALMATINSKIH KOMUNA

UDK 930.22"04/14"
Stručni rad

Autor u radu razmatra dostignuća suvremene europske historiografije u istraživanju srednjovjekovnih oporuka isključivo obzirom na proučavanje pobožnosti. U radu se, kao usporedni materijal za proučavanje problematike srednjovjekovne pobožnosti, koriste oporuke pojedinih dalmatinskih komuna.

UVOD

U posljednjih nekoliko desetljeća znatno se pojačalo zanimanje povjesničara za proučavanje oporučnog materijala kao osnovnog izvora, ali dopunjenog narativnim ili diplomatskim izvorima, u razmatranju različitih problema iz srednjovjekovne europske povijesti. Osobito su oporuke korištene kao izvori za proučavanje svakodnevnog života u srednjem vijeku, demografskih promjena u srednjovjekovnim gradovima, proučavanju mentaliteta, pobožnosti, hodočašća, povijesti obitelji itd. Valja odmah naglasiti da će u ovom radu težište biti postavljeno upravo na predstavljanje studija i članaka, te metodoloških smjernica europske i američke medievistike obzirom na spomenutu problematiku, dok opsežna literatura o pravnom aspektu oporuka, te ocjena oporuka kao pravnih dokumenata neće biti predmet razmatranja u ovom prilogu.

Vrijednost oporuka proizlazi iz njihovog, u osnovi, dvostrukog karaktera. One u sebi sadrže podatke kako o nasljeđivanju i vlasništvu, tako i o pobožnosti oporučitelja.¹ Srednjovjekovne oporuke u ovim istraživanjima imaju veliku važnost

---

¹ U studiji o oporukama, iz talijanskog grada Siene, Samuel K. Cohn, Jr. ističe dvostruki karakter srednjovjekovnih oporuka te napominje da danas postoje dvoje temeljne "škole" koje se bave oporukama: francuska škola koja se prvenstveno bavi pobožnim i religioznim motivima oporuka, te engleska u kojoj je težište na proučavanju ekonomskih problema - vlasništva i nasljeđivanja. Samuel K. Cohn, Jr., *Death and Property in Siena, 1205-1800. Strategies for the Afterlife*, Baltimore and London 1988., str. 4. Čini se da je ova podjela pregruba jer interes za pojedino područje ponajviše ovisi o odluci pojedinca, a znatno je manje uvjetovan znanstvenim okruženjem. Pored toga, zanimljiva je i njemačko-austrijska "škola" proučavanja oporuka u kojoj je podjednako značenje dano kako go-spodarskoj tako i religiozno-pobožnoj tematici. I Philippe Ariès također upozorava na dvojaki karakter srednjovjekovnih oporuka. One iskazuju "his (oporučitelja, op. a.) deep thoughts; his religious faith; his attachment to his possessions, to the being he loved, and to God; and the decision he had made to assure the salvation of his soul and the repose of his body", dakle brigu za dušu i brigu za pravilnu raspodjelu imovine. Philippe Ariès, *Western Attitudes toward Death. From the Middle Ages to the Present*, Baltimore and London 1974., str. 63.

od onog trenutka od kada se počinju bilježiti u većem broju, odnosno kontinuirano. Kontinuirano bilježenje oporuka, koje postaje navika cjelokupnog gradskog stanovništva, a ne više samo povlaštenog gornjeg sloja, gotovo u cijeloj zapadnoj i srednjoj Europi započinje otprilike u isto vrijeme, naime, tijekom XIII. stoljeća. U srednjovjekovnoj Dalmaciji oporuke se pojavljuju već od XI. stoljeća, ali kontinuirano pisanje oporuka u pojedinim dalmatinskim komunama (Zadar, Trogir, Dubrovnik) započelo je od druge polovice XIII. stoljeća.²

Pojava kontinuiranog bilježenja oporuka stanovništva srednjovjekovnih gradova osobito je važna s metodološkog aspekta. Naime, regularnost bilježenja oporuka, a to znači svakodnevno zapisivanje oporuka tijekom više mjeseci i godina zaredom, omogućava njihovu kvantitativnu obradu koja u konačnici analize donosi i kvalitativne rezultate. Bilježenje oporuka pripadnika svih društvenih slojeva obaju spolova činjenica je koja također bitno pomaže u analiziranju mogućih razlika ili sličnosti obzirom na gospodarsku ili religioznu problematiku prema ovim kategorijama.³ Jer, ne treba zaboraviti da su oporuke jedan od rijetkih dokumenata koje su zapisivane željom i slobodnom voljom svakog pojedinca, podjednako iz svih društvenih slojeva.⁴ Tako npr. analiza zadarskih oporuka iz razdoblja od 1353. do 1403. godine pokazuje da je od ukupno 195 oporuka 108 (53.3%) bilo sastavljeno za muške, a 87 (46.7%) za ženske oporučitelje. Ista analiza pokazala je da su oporuke sastavljali pripadnici svih slojeva zadarske komune i distrikta. Od ukupnog broja ženskih oporučitelja 42% su bile patricijke, 28% stanovnice (*habitor*), 23% građanke (*civis*) i 7% žena iz distrikta. Socijalni sastav muških oporučitelja bio je: 42% patriciji, 31% stanovnici (*habitor*), 23% građani (*civis*) i 4% distriktualci.

I. HISTORIOGRAFIJA

Do danas je napisan prilično veliki broj članaka i studija temeljenih isključivo na analizi oporučnih legata *pro anima* i *ad pias causas*, a u svrhu rasvjetljavanja pojedinih problema iz područja srednjovjekovne pobožnosti i svakodnevnog života.

² Dovoljno je prelistati samo pojedine objavljene zbirke izvora. Vidi npr. M. Zjačić, *Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo 1279.-1308.*, sv. I, Zadar 1959.; M. Zjačić - J. Stipišić, *Spisi zadarskih bilježnika Ivana Qualis Nikole pok. Ivana Gerarda iz Padove 1296... 1337.*, sv. II, Zadar 1969.; Gregor Čremošnik, *Spisi dubrovačke kancelarije. Zapisi notara Tomazina de Savere 1278-1282*, *Monumenta historica Ragusina*, sv. I, Zagreb 1951.; Josip Lučić, *Spisi dubrovačke kancelarije. Zapisi notara Tomazina de Savere (1283-1284)*, *Monumenta historica Ragusina*, sv. II, Zagreb 1984.; Isti, *Spisi dubrovačke kancelarije. Zapisi notara Tomazina de Savere (1284-1286)*, *Monumenta historica Ragusina*, sv. III, Zagreb 1991.; Isti, *Spisi dubrovačke kancelarije. Zapisi notara Andrije Beneše (1295-1297)*, *Monumenta historica Ragusina*, sv. IV, Zagreb 1993. U Arhivu HAZU u Zagrebu sačuvan je svežanj bilježničkih spisa koji sadrži 86 oporuka za razdoblje od sredine 1370. do 5. XII. 1373. godine. Arhiv HAZU, *Testamenta Traguriensia*, sign. IIC41. Početkom XIV. stoljeća u Kotoru je zabilježeno 69 oporuka u radoblju od 1326. do 1337. godine. A. Mayer, *Kotorski spomenici. Prva knjiga kotorskih notara od god. 1326-1335*, vol. I, Zagreb 1951. Isti, *Kotorski spomenici. Druga knjiga kotorskih notara, god. 1329, 1332-1337*, vol. II, Zagreb 1981.

³ Prema spolu npr. u razdoblju od 1280. do 1302. godine u Dubrovniku je zabilježeno 145 oporuka objavljenih u zbirci izvora *Spisi dubrovačke kancelarije, vol. I - IV*. Od ukupnog broja oporuka čak 61% sastavljen je za ženske oporučitelje. U Kotoru je u razdoblju 1326. do 1337. godine sastavljeno 40 oporuka za muškarce i 29 za žene.

⁴ U raspravi temeljenoj na analizi 6 000 oporuka iz Avignona Jacques Chiffolleau, danas jedan od autoriteta u proučavanju oporuka, napominje da bilježenje oporuke svakog pojedinca znači "la testimonianza di una volon-tà individuale, di una persona". Jacques Chiffolleau, *Perché cambia la morte nella regione di Avignone alla fine del Medioevo*, u: *Quaderni storici*, N. 50, Agosto 1982., Urbino, str. 451.

U ovom prilogu biti će spomenuti samo oni radovi koji se u međunarodnoj znanstvenoj javnosti smatraju najvažnijima obzirom na metodološki pristup i rezultate. U prilogu će biti navedeni noviji radovi francuskih, engleskih, američkih, njemačko-austrijskih, te srednjoeuropskih povjesničara. Također će biti izneseni određeni rezultati istraživanja oporuka pojedinih hrvatskih povjesničara, te će se na izvornim primjerima ukazati na neke mogućnosti daljnjih istraživanja oporuka u dalmatinskim srednjovjekovnim komunama.

a) Francuska

Svakako najvažniji povjesničar s područja proučavanja srednjovjekovnih oporuka je Jacques Chiffolleau koji je napisao, osim gore spomenute, niz drugih studija o oporukama vezanih uz pojedine francuske regije ili gradove. Tako valja spomenuti njegov magistralni rad “La compatibilité de l'au-delà. Les hommes, la mort et la religion dans la région d'Avignon à la fin du Moyen Age (vers 1320 - vers 1480)”⁵, te studiju “La religion populaire en Languedoc du XIIIe siècle à la moitié du XIVe siècle”.⁶ Osim njega, važne studije napisali su i drugi francuski medievisti, a tematika koju obrađuju u svojim studijama doista pokazuje da se oni pretežno bave problemom srednjovjekovne religioznosti, pobožnosti, smrti i sličnim temama.⁷ Također je uočljivo da se za razdoblje prije XIII. stoljeća u Francuskoj, kao i u ostalim europskim zemljama, teško može raditi neka ozbiljnija povijesna analiza na temelju oporuka. Kao što se vidi već iz samih naslova pojedinih djela, oporučna građa u arhivima francuskih gradova sačuvana je u većem broju tek od kraja XIII. stoljeća.

b) Engleska i Amerika

Da je teško prihvatiti gore spomenutu procjenu Saumela K. Cohna o podjeli “područja interesa” u proučavanju oporuka između francuskih i britanskih medievista, potvrđuju i teme kojima se bave britanski i drugi povjesničari engleskog govornog područja pri analizi oporuka. Doista, neki engleski povjesničari, kao npr. John M. Jennings, razmatrali su gospodarsku tematiku. On je osobitu pozornost usmjerio prema raspodjeli zemljišnog bogatstva na temelju analize oporuka u srednjovjekovnom Londonu.⁸ Martha C. Howell u studiji o oporučnim legatima

⁵ *Ecole Française de Rome*, Palais Farnèse, 1980.

⁶ *Cahiers de Fanjeaux*, Edouard Privat, Editeur, 1976, str. 271-303. Pored navedenih, valja još spomenuti i studiju Les testaments provençaux et comtadins à la fin du Moyen Age. Richesse documentaire et problèmes d'exploitation, u: *Papers in Mediaeval Studies*, 5, *Sources of Social History. Private Acts of the Late Middle Ages*, ed. Paolo Brezzi and Egmont Lee, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Rome 1984., str. 131-152.

⁷ Npr. Noël Coulet, Jalons pour une histoire religieuse d'Aix au Bas-Moyen Age (1350-1450), u: *Provence Historique*, tome XXII, fascicule 89, Juillet - Septembre 1972., str. 203-260; Marie - Thérèse Lorcin, Les clauses religieuses dans les testaments du pays lyonnais aux XIVe et XVe siècles, u: *Le Moyen Age, Revue d'Histoire et de philologie*, tome LXXV/III, No 1, 1972., str. 287-323.; Marie - Simone de Nuce de Lamothe, Piété et charité publique à Toulouse de la fin du XIIIe siècle au milieu du XIVe siècle d'après les testaments, u: *Annales du Midi*, No.1, 1964., str. 5-39; Hayez, A. M., Clauses pieuses de testaments avignonnais au XIVe siècle, u: *Actes du 99e Congrès des Sociétés savantes (Besançon)*, Paris 1977., str. 129-159.

⁸ John M. Jennings, The Distribution of Landed Wealth in the Wills of London Merchants 1400-1450, u: *Mediaeval Studies*, vol. XXXIX, Pontifical Institute of Mediaeval Studies Toronto, 1977., str. 261-280.

u srednjovjekovnom Douaiu osobito je pažnju usmjerila prema analizi pokretnina ostavljanim oporukama građana ovog grada.⁹ I Clive Burgess u studiji “By Quick and by Dead”: wills and pious provision in late medieval Bristol” razmatra gospodarsku tematiku, osobito problematiku oporučne raspodjele i nasljeđivanja imovine od strane žena.¹⁰ Međutim, on također dotiče i neke probleme vezane uz pobožnost (legati siromašnima, legati za mise i sl.). Vrlo opsežna studija Jamesa Bankera o pobožnosti u talijanskom gradiću San Sepolcro, u kojoj se autor osobito osvrnuo na probleme srednjovjekovnih bratovština i doživljaja smrti u srednjovjekovnoj komuni, koristeći pri tome i oporuke kao izvor, dokaz je da jednaki interes za razne aspekte srednjovjekovne religioznosti i pobožnosti u srednjem vijeku po-kazuju i povjesničari s engleskog govornog područja.¹¹ Najčudnije u cijeloj priči je što i sam S. Cohn, autor ove zamišljene podjele, u svojoj odličnoj studiji o odnosu prema smrti u srednjovjekovnoj Sieni, veliki prostor posvećuje upravo problema-tici srednjovjekovne pobožnosti. Tako on razmatra pobožne i milosrdne aspekte oporuka: ubožnice, bratovštine, siromašne kao primaocce pobožnih legata, zatim mise i njihovo značenje, brigu oporučitelja o izvanbračnoj djeci itd.¹²

c) Njemačka i Austrija

I unutar ove skupine postoje povjesničari s različitim interesima, od zanimanja za vlasnički i sustav nasljeđivanja kako su izraženi kroz oporuke, do svakodnevnog života, hodočašća, pobožnosti, odnosa prema marginalnim skupinama itd.¹³ Odličnu studiju o srednjovjekovnom svakodnevju u gradu Konstanzi napisao je njemački medievist Paul Baur koji je izvršio analizu nekoliko stotina oporuka građana Konstanze iz razdoblja XIV. i XV. stoljeća.¹⁴ Ova ogledna sinteza obrađuje podjednako sve aspekte izražene u dvostrukom karakteru oporuke, kako njene gospodarske, tako i pobožne i milosrdne elemente. Njegova je studija po strukturi slična onoj Samuela K. Cohna. Baur najprije donosi vanjsku analizu oporuka tj. podjelu oporučitelja prema spolu, društvenoj pripadnosti i zanimanju, a potom iznosi podatke o raznolikim vezama između oporučitelja i primatelja legata. Kao i Cohn, i Baur govori o gradskim crkvama i samostanima, svećenicima i ispovjed-

⁹ Martha C. Howell, Fixing Movables: Gifts by Testament in Late Medieval Douai, u: *Past&Present*, No. 150, February 1996., str. 3-45.

¹⁰ *The English Historical Review*, No. CCCCIV, October 1987., str. 837-858.

¹¹ James Banker, R., *Deat in the Community. Memorialization and Confraternities in an Italian Commune in the Late Middle Ages*, Athens and London 1988.

¹² Cohn, n. dj., Spomenimo još dvije novije studije povjesničara s engleskog govornog područja u kojima su oporuke osnovni izvorni materijal, a koje su također važne kao komparativni materijal: Margaret Murphy, The High Cost of Dying: an Analysis of pro anima Bequests in Medieval Dublin, u: *Studies in Church History*, vol. 24, 1987., str. 111-122.; Charles McCurry, Religious Careers and Religious Devotion in Thirteenth - Century Metz, u: *Viator*, vol. 9, 1978., str. 325-333.

¹³ Kao jednog od prvih istraživača srednjovjekovnih oporuka u Njemačkoj treba navesti njemačkog povjesničara Eulera koji je još 1853. godine napisao pionirsku studiju o povijesti oporuka grada Frankfurta na Maini. Dr. Euler, Geschichte der Testamente in Frankfurt, u: *Archiv für Frakfurts Geschichte un Kunst, fünftes Heft*, Frankfurt am Main, 1853., str. 1-47.

¹⁴ Paul Baur, Testament und Burgerschaft. Alltagsleben und Sachkultur im spätmittelalterlichen Konstanz, u: *Konstan-zer Geschichts- und Rechtsquellen. Neue Folge der Konstanzer Stadtrechtsquellen. Herausgegeben vom Stadtarchiv Kon-stanz* XXXI, Sigmaringen, 1989.

nicima, siromašnima, ubožnicama (hospitalima), siromašnim djevojkama i drugim kategorijama primaoca legata. Osobito se Baur osvrće na vrste legata (odjeća, novac, hrana) koje su pojedini primatelji dobivali, te ukazuje na moguće veze između oporučitelja i primatelja. Pored Paula Baura, treba spomenuti i ediciju koju izdaje Povijesni institut Austrijske akademije u Kremsu, a u kojoj se već dva desetljeća obrađuju različite teme iz srednjovjekovnog i ranonovovjekovnog svakodnevnog života.¹⁵ Osobito su s aspekta metodologije analize oporuka, te zbog niza zanimljivih studija iz svakodnevnog života utemeljenim na oporukama, važna dva broja ove edicije: “Materielle Kultur und religiöse Stiftung im Spätmittelalter”¹⁶ te “Wallfahrt und Alltag im Mittelalter und früherer Neuzeit”.¹⁷ U pojedinim člancima razmatrani su problemi svrhe i motivacije srednjovjekovnih zaklada na temelju oporuka¹⁸, problemi razvitka materijalne kulture u srednjem vijeku¹⁹, kao i tipična pobožna problematika u članku o motivaciji oporučitelja za darivanje legata.²⁰ Jedan od spomenutih brojeva edicije u cijelosti je posvećen srednjovjekovnim hodočašćima. Tako su ovdje zastupljene studije teorijskog i metodološkog karaktera, pravilnosti srednjovjekovnih hodočašća, hodočašća kao simbola prestiža, usporedba pojma “hodočasnik” i “stranac” i druge teme koje su djelomično utemeljene i na analizi oporuka.²¹

d) Srednja Europa

Iako su srednjoeuropski medievisti do sada posvećivali manje pozornosti proučavanju oporuka, u zadnjih desetak godina povjesničari u pojedinim zemljama ove regije započeli su sustavno istraživanje oporuka prateći metodološke pristupe zapadnoeuropske historiografije. Ipak, moguće je spomenuti tek nekoliko članaka u kojima su oporuke korištene kao osnovni izvorni materijal. Kraću studiju o legatima oporučitelja poljskog grada Sieradza početkom XVI. stoljeća napisala je Urszula Sowina. Na temelju prilično skromnog broja oporuka (25 za razdoblje od 40-ak godina) autorica je, prateći metodološke smjernice zapadnoeuropske medievistike, razmotrila sljedeće probleme: spol i zdravstveno stanje oporučitelja, uvodne pobožne formule u oporuke, razlozi koji su oporučitelje navodili na pisanje oporuka, raspodjelu imovine osobama i ustanovama u gradu,

---

¹⁵ *Veröffentlichungen des Instituts für Realienkunde des Mittelalters und frühen Neuzeit*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

¹⁶ *Veröffentlichungen des Instituts für Realienkunde des Mittelalters und frühen Neuzeit*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Nr. 12, Wien 1990.

¹⁷ *Veröffentlichungen des Instituts für Realienkunde des Mittelalters und frühen Neuzeit*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Nr. 14, Wien 1992.

¹⁸ Harry Kühnel, Sinn und Motivation mittelalterlicher Stiftungen, u: *Veröffentlichungen*, No. 12, str. 5-12.

¹⁹ Gerhard Jaritz, Religiöse Stiftungen als Indikator der Entwicklung materieller Kultur im Mittelalter, *Veröffentlichungen*, No. 12, str. 13-35. Ovdje također treba spomenuti i članak istog autora koji se osobito zanima za probleme svakidašnjeg života u gradovima srednjovjekovne Austrije, Österreichische Bürgertestamente als Quelle zur Erforschung städtischer Lebensformen des Spätmittelalters, u: *Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus*, Band 8, Berlin 1984., str. 249-264. U članku autor razmatra metodološki pristup korištenju oporuka u proučavanju raznih oblika svakodnevnog života, a osobito je vrijedan opsežan popis literature koju autor citira u članku.

²⁰ Elizabeth Vavra, Pro remedio animae - Motivation oder leere Formel. Überlegungen zur Stiftung religiöser Kunstobjekte, u: *Veröffentlichungen*, No. 12, str. 123-156.

²¹ *Veröffentlichungen*, No. 14, str. 7-351.

vrste legata (novac, zemlja, odjeća), te svjedoke i izvršitelje oporuke.²² Opsežniju studiju o oporučnim legatima u srednjovjekovnom češkom gradu Plzenu, s osobitim obzirom na pokušaj rekonstrukcije pobožnosti i milosrđa oporučitelja, napisao je John Klassen. Na temelju 333 oporuke građana Plzenu iz sredine XV. stoljeća, autor je razmotrio probleme pogrebne ceremonije, legate župnicima, samostanima i crkvama u gradu, a osobito se osvrnuo na milosrdne legate siromašnima.²³ Valja također spomenuti radove mađarske povjesničarke Katalin Szende koja je, proučavajući oporučne legate građana Soprona, razmotrila neke aspekte svakodnevnog života u ovom gradu u XV. stoljeću. Temeljni interes njenog proučavanja usmjeren je na detaljnu analizu vrsta i boja tkanina i odjeće koje su svakodnevno odijevali stanovnici ovog grada, te prema raznim kućanskim predmetima i namještaju.²⁴

U Hrvatskoj se u zadnjih nekoliko godina proučavanjem oporuka hrvatskog stanovništva u Mletačkoj Republici s aspekta svakidašnjeg života, doduše uglavnom od XVI. stoljeća, bavi L. Čoralić što je rezultiralo objavljivanjem više znanstvenih rasprava.²⁵ Ista autorica objavila je i nekoliko oporuka istaknutih crkvenih osoba iz hrvatske povijesti čime je dopunila neke nepoznanice iz njihova životopisa.²⁶ Vrlo vrijedan rad o pučkoj pobožnosti u srednjovjekovnom Dubrovniku, simbolici pogrebnih običaja i odnosu prema smrti, a na temelju oporuka dubrovačkog stanovništva, nedavno je objelodanila Z. Janeković Römer.²⁷

II. PODRUČJA ISTRAŽIVANJA

Pored pravne problematike povjesničari koriste oporuke u istraživanju nekoliko osnovnih područja, među kojima se izdvajaju povijest svakodnevnog života, demografska problematika i povijest pobožnost u koju su uključene i specifične teme kao odnos prema smrti, hodočašća i druge.

Trenutak u kojem oporučitelji pišu svoje oporuke najčešće je u vrijeme njihove bolesti (*jacens in lecto*), ponekad je razlog odlazak na trgovački put ili u hodočašće. Nesigurnost koja proizlazi iz toga čini razumljivim naglasak na simbolici smrti sadržan u oporukama. Ali, budući da su oporuke i dokumenti pravnog sadržaja kojima oporučitelji žele raspodijeliti svoju imovinu obitelji, rođacima i drugima,

²² Urszula Sowina, Testaments of the Burghers from Sieradz 1500-1538, u: *Acta Poloniae Historia*, 67, 1993., str. 47-76.

²³ John Klassen, Gifts for the Soul and Social Charity in Late Medieval Bohemia, u: *Veröffentlichungen*, No. 12, str. 63-81.

²⁴ Katalin Szende, "es sey wenig, groß oder khlain." Besonderheiten und Unterschiede in der materiellen Kultur der Einwohnerschaft der königlichen Freistädte Preßburg und Ödenburg (1450-1490), u: *Alltag und materielle Kultur im mittelalterlichen Ungarn*, ed. A. Kubinyi - J. Laszlovsky, *Medium Aevum Quotidianum*, 22, Krems 1991., str. 108-118. Vidi također: Katalin Szende, A soproni késoközépkori végrendeletek egyház- és tárgytörténeti tanulságai, u: *Soproni Szemle*, 3, 1990, str. 268-273.

²⁵ Vidi: Lovorka Čoralić, Legati hrvatskih iseljenika u Veneciji vjerskim ustanovama u domovini, u: *Croatica Christiana Periodica*, god. XVII, 31, Zagreb 1993., str. 49-128.

²⁶ Vidi: Lovorka Čoralić, Prilog poznavanju života hvarskog biskupa Petra Cedulina, u: *Croatica Christiana Periodica*, god. XV, 27, Zagreb 1991., str.129-135; Ista, Oporuka skradinskog biskupa Grgura Civallellija iz 1713. godine, Isto, str.136-143.

²⁷ Zdenka Janeković Römer, Na razmeđu ovog i onog svijeta. Prožimanje pojavnog i transcendentnog u dubrovačkim oporukama kasnoga srednjeg vijeka, u: *Oltim. Časopis za povijest svakodnevnice*, 2 (3-4), Zagreb 1994., str. 3-15.

u njima je izražena dimenzija okrenutosti prema životu. Stoga su oporuke jedan od najvažnijih izvora za proučavanje srednjovjekovnog svakodnevlja u kojima se nalaze brojni podaci o namještaju, bojama, oružju i oklopu, te nizu drugih predmeta iz svakodnevnog života.²⁸ Analiza oporučnih legata omogućava i bolje upoznavanje svakodnevne odjeće i obuće.²⁹ U oporučnim legatima često se spominje vrsta materijala od koje se izrađivala odjeća i obuća, njihova boja, jesu li bila ornamentirana ili ne, kao i njihova cijena.³⁰ Također se može odrediti vrsta odjeće popularna u određeno vrijeme unutar pojedinih društvenih skupina ili prema spolovima. Kako je spomenuto u pregledu historiografije, oporuke imaju veliku vrijednost u proučavanju materijalne kulture urbanih sredina, a osobito interijera srednjovjekovnih gradskih kuća.

Istraživanje oporuka u analizi demografskih kretanja stanovništva također su donijela važne rezultate jer su oporuke, kroz gotovo cijeli srednji vijek, jedini izvor koji omogućava takve analize. Ipak, u proučavanju srednjovjekovne demografije postoje velike razlike od grada do grada. Za neke, doduše rijetke, gradove, u kojima su bilježnici pedantno zapisivali dan bilježenja oporuka ili pak, što je osobito važno, dan smrti oporučitelja, izvršene su analize koje pokazuju u kojem se razdoblju godine najviše umiralo, te je li mortalitet bio sezonski ili klimatski uvjetovan. Osobito su oporuke zahvalni materijal u proučavanju mortaliteta za vrijeme pojedinih epidemija, kao npr. za vrijeme epidemije tzv. Crne kuge koja je 1347/50. godine poharala stanovništvo Europe od krajnjeg juga do sjevera. U slučaju da postoji mogućnost usporedbe oporuka s drugim izvorima toga vremena (npr. Kronikama) tada se do određene mjere može rekonstruirati koliko su epidemije utjecale na mortalitet u gradovima i, općenito egzaktnije odrediti demografska kretanja.³¹

²⁸ Vidi: Gerhard Jaritz, *Zu Alltagsleben und Scahkultur in österreichischen Städten des Spätmittelalters*, u: *Rotterdam Papers 4*, Rotterdam 1982, str. 107-115.

²⁹ Osobito vrijedni rezultati postignuti su usporednom analizom oporučnog s likovnim materijalom. U studiji o oporukama kao izvorima za proučavanje materijalne kulture Urs Martin Zahnd pokazao je kako su se dijelovi odjeće kao vrijedni predmeti prenosili s generacije na generaciju "ihre Funktion zu erfüllen". Autor također naglašava da "die Bewertung eines Kleidungsstückes stark vom Sozialstatus des Erblassers abhängig war", dakle da je vrijednost ostavljene odjeće ovisila o društvenom položaju oporučitelja. Vidi: Urs Martin Zahnd, *Spätmittelalterliche Bürgertestamente als Quellen zu Realienkunde und Sozialgeschichte*, u: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, XCVI. Band, 1. und 2. Heft*, Böhlau Verlag, Wien-Köln-Graz, 1988., str. 64.

³⁰ U zadarskim oporukama iz druge polovice XIV. i početka XV. stoljeća često se kao oporučni legati ostavljaju pojedini komadi odjeće, a ponekad se spominje i njihova vrijednost. Obično se radilo o vrlo jednostavnoj odjeći. Iz brojnih primjera može se, za ilustraciju izdvojiti nekoliko. Patricij *Federicus de Matafaris* ostavio je *vnum habitum ualore libris quadraginta paruurum* franjevcu Benediktu. Povijesni arhiv u Zadru (daljePAZD), bilježnik *Iohannes de Casulis*, B.I, f.I/1, 88. U zadarskim oporukama često se ostavljala odjeća bosanskim franjevcima. Tako npr. *Nadali-nus de Zadulinis* ostavlja bosanskim franjevcima za habite (*pro eorum uestibus*) 200 malih libara. PAZD, bilježnik *Andreas quondam Dominici de Rivignano*, B.V, f.III-unica, testamenti registrati, 17. Ponekad se spominje i boja odjeće. Npr. *Fumia filia quondam Nicole alias uocati Zappartini beccarii* ostavlja *vnum paramentum de tella alba* svećeniku kapele sv. Šimuna. PAZD, bilježnik *Vannes Bernardi de Firmo*, B.II, f.II (1-57), testamenti aperti, 1/33.

³¹ Tako su na pr. za pojedine srednjovjekovne dalmatinske komune sačuvane zabilješke i dramatični opisi pojave kuge 1348. godine. Epidemiju kuge u Trogiru opisao je Pavao Andreis navodeći da je ona trajala 4 godine (od 1344. do 1348. godine). Pavao Andreis, *Povijest grada Trogira*, Split 1977., str. 89-90. Anonimni splitski kroničar A Cutheis također je dramatično opisao pojavu kuge u Splitu 1348. godine koja je pokosila mnoge patricije i bezbrojne pučane. A Cutheis tabula, *Legende i kronike*, Split 1977., str.191-193. Dubrovački kroničar Serafino Razzi opisao je kugu 1348. godine ovim riječima: "Dell'anno 1348 fu in Raugia una grandissima pestilenzia: come eziando in molte altre Prouincie d'Europa. Onde morirono de nobili 173 persone: De i populani circa 300. E del popolo minuto, e della plebe circa sette mila". Serafino Razzi O. P., *La storia di Ragusa*, ed. G. Gelcich, Ragusa 1903., str. 66. Nikola Ranjina također opisuje kugu iz 1348. godine: "Fu a Ragusa una gran peste. Non fu peste, ma ira di Dio. Morite homeni di conto, fra gentilhomeni et gentildonne et puti, 170, fra povolani de conto 300, povolo menudo n-o 1000". *Annales*

Nadalje, neka razmatranja pokazuju da se usporednom analizom oporuka s drugim izvorima može proniknuti u mentalitet srednjovekovnog čovjeka suočenog s vremenom nesigurnosti, pošasti ili smrti najbližih ljudi. Tako je npr. uobičajeno mišljenje povjesničara o panici koja je obuzimala gradsko stanovništvo u vrijeme epidemija kuge donekle izmijenjena nakon istraživanja što ih je proveo Richard W. Emery za srednjovekovni Perpignon.³² Kao i u većem dijelu Europe, i u Perpignanu su gubici u stanovništvu bili veliki. Tako je od 125 analiziranih osoba koje se spominju u oporukama “samo njih 45 preživjelo godinu 1348”.³³ No, usprkos ovom zastrašujućem stupnju mortaliteta i sveprisutnosti smrti, istovremeno je u gradu postojao visoki stupanj društvene organizacije, na što ukazuje i činjenica da su oporuke pisane u nazočnosti 5 svjedoka, te da je velika briga posvećivana njezi bolesnika.³⁴

Oporuke gradskog stanovništva zahvalan su izvorni materijal za proučavanje pobožnosti, osobito stoga jer je moguća usporedba oporuka iz istih razdoblja i u istim društvenim sredinama, ali smještenim u različitim regijama Europe. Usporedbom oporuka urbanog stanovništva moguće je uočiti sličnosti i razlike u razvitku određenih aspekata pobožnosti i mentaliteta.

Proučavanje oporučnih legata otvara perspektivu uvida u odnos srednjovekovnog čovjeka prema smrti, kao jedne od temeljnih sadržajnih razina oporuka.³⁵ Upravo u vrijeme kasnog srednjeg vijeka smrt postaje jedan od središnjih motiva, kako zbog čestih epidemija kuge tako i ratova (osobito 100-godišnjeg rata). Ovi čimbenici znatno su utjecali na mentalitet ljudi u kasnom srednjovekovlju kada “the questions of death and the Last Judgement became leading preoccupations of Christians, obsessed by the tragedy of their condition”.³⁶ Sveprisutnost smrti i želja za spasom duše utjecali su da oporučitelji veliki broj legata ostavljaju za mise *pro anima*. Stoga osobito u kasnom srednjem vijeku “the soul became the first and most noble consideration”³⁷, a misa je smatrana kao blagotvoran lijek za “ultimo viaggio, che porta dalla casa dei vivi alla casa dei morti”.³⁸ U oporukama ovog razdoblja spominju se raznolike mise, ponajviše različite prema broju i trajanju.³⁹ Mise koje se spominju u oporukama raznolike su i prema prostoru i u velikoj su ovisnosti o običajima uspostavljenim u mikroprostorima srednjovekovnih komunalnih zajednica. Tako je u XIV. stoljetnom Zadru vrlo proširena bila tzv. Grego-rijanska misa koja se služila u vremenskom kontinuitetu od 40 dana.⁴⁰ U Dubrov-

---

Ragusini anonimny item Nicolai de Ragnina, u: *Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*, Scriptores, sv. I, ed. Speratus Nodilo, Zagreb 1883., str. 39

³² Richard W. Emery, The Black Death of 1348 in Perpignon, u: *Speculum*, vol. XLII, No.4, str. 611-623.

³³ Isto, str. 615.

³⁴ Isto, str. 618. Iz niza studija o posljedicama Crne Smrti u Europi svakako treba istaknuti djelo Bernda Ingolfa Zaddacha *Die Folgen des Schwarzen Todes (1347-51) für den Klerus Mitteleuropas* (Stuttgart 1971.) u kojoj autor detaljno iznosi podatke o mortalitetu u pojedinim gradovima i samostanima diljem Europe. Tako je npr. mortalitet u Bremenu bio 50-60% stanovnika grada, u Firenzi oko 110 000 stanovnika, u Bristolu 35% stanovnika grada itd.

³⁵ Pored navedenih povjesničara, Chiffolleau, Cohn i Bankera, problematikom doživljaja smrti u srednjem vijeku osobito se bavio Philippe Ariès u navedenom djelu *Western Attitudes toward Death...*

³⁶ André Vauchez, *The Laity in the Middle Ages. Religious Beliefs and Devotional Practices*, Notre Dame 1993., str. 23.

³⁷ Cohn, n. dj., str. 60.

³⁸ Chiffolleau, *Perché cambia la morte...*, str. 452.

³⁹ U kasnom srednjem vijeku “Testators ... became more rigorous in stipulating when their masses should occur (every day, week, month, or year or its duration, from a year to in perpetuity)”. Cohn, n. dj., str. 65.

⁴⁰ Zoran Ladić, Oporuka zadarskog patricija Kreše Varikaše - prilog pručavanju duhovnog života u Zadru u drugoj polovici 14. stoljeća, u: *Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti, knj. I*, Zagreb 1998., str. 40.

niku je, pak, u razdoblju 1280.-1302. od ukupno 89 oporučnih legata, daleko najveći broj (25) bio ostavljen za služenje tisuću misa. Tako je npr. Marija, udovica Leucija Nikole, ostavila 40 perpera pro celebrandis mille missis⁴¹, a Matija *de Gleda* ostavio je istu svotu za tisuću misa u dubrovačkom franjevačkom samostanu.⁴² Broj tisuću u kršćanstvu je oduvijek simbolizirao vječnost, a izgleda da su dubrovački bilježnici voljeli koristiti ovu formulu umjesto, u drugim gradovima, uobičajenog izraza *in perpetuum*.

Odnos srednjovjekovnog čovjeka prema smrti određuje i vrlo važno mjesto koje u oporukama često ima odluka o mjestu pokopa. U počecima kršćanstva, kako napominje P. Ariés, svijet živih je bio strogo odvojen od svijeta mrtvih, pa su i groblja bila smješтана izvan gradskih sredina. S pojavom prvih kršćanskih mučenika u Africi ovaj se običaj mijenja. Grobovi svetaca - mučenika počinju privlačiti vjernike na okupljanje oko njihovih relikvija, te uskoro i pokapanje uz grobove svetaca, *ad sanctos*. Uskoro započinje i proces razvitka urbanih središta pokraj svetačkih grobova pa se i groblja inkorporiraju unutar gradova.⁴³ Običaj izričitog spominjanja mjesta pokopa u oporukama osobito je bio razvijen krajem srednjeg vijeka. Istraživanja pokazuju da je to bilo povezano s težnjom pojedinca da bude zapamćen, kako za buduće naraštaje unutar obitelji, tako i za bliske prijatelje, poslovne partnere ili sučlanove bratovštine kojoj je oporučitelj pripadao.⁴⁴ Spominje li se mjesto pokopa u oporukama, onda je to uvijek posvećeno mjesto uz crkve i samostane u gradu ili distriktu. Osobe koje su bile bogatije ili su zauzimale značajne društvene pozicije u gradu težile su pokopima "infra ecclesiam".⁴⁵ Oni koji nisu bili pokapani prema kršćanskim običajima obično su bili izdvojeni ili izopćeni iz komunalne zajednice i bili su, prema različitim kriterijima, pripadnici marginalnih skupina srednjovjekovnog društva (zločinci, prostitutke, Židovi itd.).

Unutar ceremonije pogreba svaki je detalj bio važan, pa su tako pojedini oporučitelji potanko navodili raznolike uvjete pod kojima se pokop imao izvršiti. Tako se točno navode osobe koje moraju biti oko tijela mrtvacu, svećenici koji trebaju služiti mise za vrijeme ceremonije, svijeće različitih vrsta i namjena koje moraju biti upaljene tijekom pogreba ili određeno vrijeme nakon oporučiteljeve smrti. Brigu oko provođenja svih oporučnih legata, pa tako vezanih i uz pokop i mise, vodili su izvršitelji oporuke. U pogrebnim povorkama osobito su mjesto zauimali članovi one bratovštine kojoj je i pokojnik pripadao, te su bili dužni financijski,

---

⁴¹ Gregor Čremošnik, Spisi dubrovačke kancelarije. Zapis notara Tomazina de Savere 1278-1282, *Monumenta historica Ragusina*, sv. I, Zagreb 1951., str. 293-294.

⁴² Josip Lučić, Spisi dubrovačke kancelarije. Zapis notara Tomazina de Savere (1283-1284), *Monumenta historica Ragusina*, sv. II, Zagreb 1984., str. 192-193.

⁴³ Ariés, nav dj., str. 15-16.

⁴⁴ U ranijim razdobljima običaj postavljanja nadgrobnih spomenika u znak memoriranja mjesta pokopa nije bio uobičajen. Tako npr. u Sieni "testators before the Trecento rarely indicated their choice of burial", a mjesta pokopa intenzivnije se počinju specificirati tek od XV. stoljeća. Cohn, n. dj., str. 114. Istraživanja na dubrovačkoj i zadarskoj oporučnoj građi pokazuju da se sličan proces istovremeno događa i u našim srednjovjekovnim komunama. Tako je u razdoblju 1280.-1302. mjesto pokopa spomenuto u 18 dubrovačkih oporuka. Važno je napomenuti da su favorizirana mjesta pokopa bili franjevački i dominikanski samostan što je u skladu s onovremenim pobožnim strujanjima diljem Europe. Tijekom XIII. i XIV. stoljeća, naime, siromašni redovi postali su osobito cijenjeni od vjernika zbog njihova vanjskog i unutrašnjeg izražavanja pobožnosti koji je bio znatno bliži običnom puku nego zatvoreni benediktinski pristup.

⁴⁵ Chiffolleau, *Perché cambia la morte...*, str. 456.

ali i molitvama, podupirati ceremoniju iskazujući na taj način solidarnost kako s umrlim subratom tako i s članovima njegove obitelji. Krajem srednjeg vijeka pogrebne ceremonije dobivaju “pompozne karakteristike”, kako ih naziva J. Chiffolleau, pa se, u slučaju da nije bilo dovoljno ljudi koji bi pratili lijes pokojnika, pozivalo nepoznate ljude koji su imali zadaću figurirati na pogrebu.⁴⁶ Tako su “in mancanza di meglio, verranno chiamati “figuranti”: confratelli, uomini piangenti incappucciati, portatori di torce, fanciulle povere o donne povere, novizi di conventi, chierici accolti o crociferi...”.⁴⁷

Kad se, od kraja XIII. stoljeća, osnivaju bratovštine laika, obično organizirane prema župama unutar grada, jedan dio njihovih statuta često je posvećivan upravo odnosu i obvezama članova bratovštine prema bolesnima i u pokapanju članova.⁴⁸ Pored ovih funkcija, kako napominje J. Henderson, “one of the main reasons for joining a confraternity was that it provided the organization whereby the souls of all past members would be remembered in perpetuity”.⁴⁹ Zato što su bratovštine osiguravale materijalnu i duhovnu potporu svojim članovima broj legata koje su im oporučitelji ostavljali bio je priličan.⁵⁰

Kako bi duša što lakše prošla put “iz ovog u onaj svijet” oporučitelji su, što je prilično ovisilo o njihovom bogatstvu, tražili da za njih mole poglavar gradske Crkve (nadbiskup ili biskup), kanonici, redovnici svih redova, župnici, ispovjednici, picokare, pustinjaci, dakle svi pripadnici Crkve unutar grada. Pored subraće iz bratovštine, oporučitelj je tražio da za njegovu dušu mole muž/žena i djeca, roditelji, braća i sestre, bliži i daljnji rođaci. Iako je ovakav skup molitelja vrlo rijetko spomenut u oporukama, neki ga primjeri dokazuju.⁵¹ Tako je cijeli grad, u jednom trenutku, uz zvonjavu zvona gradskih crkava, molitvu i ispraćaj pokojnika bio usredotočen i ujedinjen u poticaju prelaska njegove duše na drugi svijet. Svi sakralni prostori bili su mjesta gdje su u tom trenutku redovnici, župnici kapelani i ostalo svećenstvo molili za spas pokojnikove duše. Ovakva usredotočenost na jedan takav događaj kao što je pokop bila je moguća jer su srednjovjekovne komune i gradovi, a osobito istočnojadranske komune, bile populacijski prilično malene, s nekoliko tisuća stanovnika, pa je pokojnik u gradu bio barem poznanik većine ljudi.

Osobito omiljeni primatelji pobožnih oporučnih legata bile su crkvene ustanove - samostani (u XIV. i XV. stoljeću osobito su omiljeni bili samostani siromašnih redova franjevac, dominikanaca i klarisa), crkve i kapele u gradu i distriktu, te pripadnici gradskog klera - biskup, župnici, kapelani, pojedini redovnici/redovnice,

---

⁴⁶ Isto, str. 152.

⁴⁷ Isto, str. 153.

⁴⁸ Osobito je ova funkcija bratovština bila izražena u vrijeme epidemija kuge učestalim od sredine XIV. stoljeća. Vidi: Zaddach, n. dj., str. 390.

⁴⁹ John Henderson, *The Flagellant Movement and Flagellant Confraternities in Central Italy, 1260-1400*, u: *Studies in Church History*, vol. 15, 1978, str. 158.

⁵⁰ U Dubrovniku je, kao uostalom posvuda u Europi, krajem XIII. i početkom XIV. stoljeća osobito popularna bila bičevalačka bratovština zvana *Domino* smještena u crkvi Svih Svetih. Ona je u ovom razdoblju dobila 18 legata, a nekoliko legata dobile su bratovštine postolara (*calegariorum*), Sv. Blaža i Sv. Stjepana.

⁵¹ Lijepi je primjer, u tom smislu, oporuka trogirskog biskupa Nikole Kažotića iz 1372. godine. Oporuka se čuva u Arhivu HAZU pod signaturom II C 41, N.467, *Testamenta Traguriensia*, 20' -23'.

te osobito oporučiteljevi ispovjednici, kao osobe koje su tijekom života bile intimno povezane s oporučiteljem.

Samostani siromašnih redova kao najčešći primatelji oporučnih legata od kraja XIII. stoljeća zamjenjuju dotada favorizirane benediktince i cistercite što je povezano s općenitom promjenom u pobožnosti tijekom XIII. i u XIV. stoljeću. U znatnoj mjeri je na to utjecao sam stav benediktinica i cistercita prema vanjskom svijetu i puku. Benediktinski i cistercitski monasticizam tijekom XIII. stoljeća revitalizirao je asketsku koncepciju izraženu u riječima *peregrinatio in stabilitate*, odnosno samoizdvajanja, izoliranja iz vanjskog svijeta i udaljavanja od pučke pobožnosti.⁵² Usto, franjevci i dominikanci u znatno većoj mjeri odgovarali pobožnoj predodžbi u kojoj se isticala “the humanity of Christ”.⁵³ Pored toga, u svetačkim legendama i životopisima od XII. do XIV. st., motivi siromaštva i mučeništva primarni su religiozni motivi, a upravo u njima sažeta je i pobožnost siromašnih redova. Važno je, također, spomenuti da “the number of references to the stigmata also grew in the 12th and 13th centuries”, što je jedan od temeljnih epizoda iz života sv. Franje Asiškog.⁵⁴ Ovi su čimbenici znatno utjecali da je broj legata siromašnim redovima u velikoj mjeri nadmašivao one ostavljane benediktincima. Ovo potvrđuju analize u raznim europskim gradovima krajem srednjeg vijeka. Tako su na primjer u Plzenu dominikanci tijekom XIV. stoljeća dobivali 30.7% ukupnih legata, a franjevci 15.4%.⁵⁵ U francuskom gradu Aixu u razdoblju od 1400. do 1430. oporučitelji su ostavljali legate za pokop najviše gradskoj katedralnoj crkvi (58%), zatim franjevcima (16%) i dominikancima (10%).⁵⁶ O najvećoj popularnosti siromašnih redova u ovo vrijeme govori i analiza prema kojoj je najviše oporučnih legata za održavanje misa u Avignonu u XV. stoljeću ostavljano upravo siromašnim redovima.⁵⁷

Kao primatelji milosrdnih legata vrlo se često spominju siromašni pojedinci u srednjovjekovnim gradovima (*pauperes Christi*, *pauperes Dei*) koji su se često sakupljali na gradskim trgovima ili pokraj crkava. Noćivali su u gradskim ubožnicama (hospitalima), a oporučitelji su im katkad ostavljali hranu i vino, a ponekad odjeću i novac. Nerijetko su oporučitelji ostavljali legate u hrani, vinu, odjeći ili novcu i gubavcima ili leproznima koji su bili smješteni u izvangradskim leprozorijima. Već i ova činjenica ostavljanja legata siromašnima i bolesnima potvrđuje, uz postojanje posebnih ustanova za njihovo zbrinjavanje, da ove skupine nisu bile isključene iz zajednice, iako su iz socijalnih ili zdravstvenih razloga bile marginalizirane.⁵⁸ Osim ovih dviju skupina primatelja milosrdnih legata, ponekad se kao primatelji javljaju robovi i sluge (*servi*, *ancille*), siročad (*orfani*), služavke (*servitiale*)

⁵² Gerhard B. Ladner, Homo Viator: Mediaeval Ideas on Alienation and Order, u: *Speculum. A Journal of Mediaeval Studies*, vol. XLII, No. 2, April 1967, Cambridge Massachusetts, 1967, str. 245.

⁵³ Giles Constable, Twelfth-Century Spirituality and the Late Middle Ages, u: *Variorum Reprints*, London 1979, str. 45.

⁵⁴ Isto, str. 46.

⁵⁵ Klassen, n. dj., str. 80.

⁵⁶ Coulet, n. dj., str. 255.

⁵⁷ Jacques Chiffolleau, Pratiques funéraires et images de la mort à Marseille, en Avignon et dans le comtat Venaissin (vers 1280-vers 1350), u: *Cahiers de Fanjeaux*, 11, Edouard Privat, Editeur, 1976, str. 296.

⁵⁸ Gotovo u svim studijama koje su ovdje spomenute određena poglavlja su posvećena oporučnim legatima marginalnim skupinama u srednjovjekovnim društvima što pokazuje da je ovaj oblik podupiranja i zbrinjavanja siromašnih i bolesnih bio rasprostranjen diljem srednjovjekovne Europe. Vidi npr. Cohn, n. dj., str. 25-27. On je pokazao da su siromašni u Sieni tijekom cijelog Trecenta dobivali između 8 i 13% ukupnih oporučnih legata. Isto,

i izvanbračna djeca (*bastards*).⁵⁹ Robovi su najčešće bili oslobođani oporučnom odlukom,⁶⁰ ženskoj siročadi se nerijetko pomagalo novcem koji bi im se ostavljao za miraz prilikom udaje, dok je ostavljanjem novca ili neke druge imovine izvanbračnoj djeci oporučitelj, na neki način, pokazivao kako brigu tako i njihovo priznanje kao svoje djece pred zajednicom. Nije potrebno posebno naglašavati da je poticaj ostavljanju milosrdnih legata i opet primarno bio osobne naravi, naime, *pro remedio anime* oporučitelja.

ZAKLJUČAK

Oporuke su slojeviti izvori čiji se sadržaj može iščitavati na nekoliko razina. U njima pojedinac rješava ekonomske probleme, osobito pitanje nasljeđivanja imovine njenom raspodjelom među članovima obitelji. Ako nema obitelj, oporučitelj najčešće svu imovinu ostavlja nekoj crkvi, samostanu ili bratovštini kojoj je pripadao. S druge strane, oporuke su ispunjene religioznim i pobožnim motivima jer predstavljaju zadnji doticaj svakog pojedinca, već okrenutog k drugom svijetu, s ovozemaljskim. U oporukama se stoga osjeća određena proračunatost i odmjeravanje značaja svakog legata, ne samo na ekonomskoj, nego i na pobožnoj razini. To, pak, proizlazi iz osobite situacije u kojoj se oporučitelj nalazi na konačnom raskrižju.

---

str. 27. U Lyonu je u razdoblju između 1300. i 1400. od ukupnog postotka oporučnih legata čak 26.4% bilo namijenjeno hospitalu t.j. siromašnima i bolesnima. Vidi: Marie-Thérèse Lorcin, Les clauses religieuses dans les testaments du plat pays Lyonnais aux XIVe et XVe siècles, u: *Le Moyen Age, Revue d'Histoire et de philologie, Tome LXXVIII, No.1*, 1972, str. 310. Urszula Sowina, razmatrajući legate stanovnika XVI-stoljetnog Sieradza, iako ne ulazi u analizu, napominje da "one of the most important purposes of the testaments were bequests *ad pias causas*. They included the costs of the funeral and other ceremonies, mass funds and legacies for churches and the poor." n. dj., str. 70-71. U Dubrovniku je od ukupnog broja milosrdnih legata krajem XIII. i početkom XIV. stoljeća čak 42% davano siromašnima.

⁵⁹ Cohn, n. dj., str. 55-56. On napominje da "gifts to poor girls enabling them to marry appeared infrequently in the numerous itemized lists of pious gifts before the Black Death and began to mount in frequency only in the last quarter of the Trecento", što se može objasniti velikim mortalitetom u vrijeme kuge i željom da se ojača natalitet. Isto, str. 55.

⁶⁰ U Dubrovniku je krajem XIII. i početkom XIV. stoljeća postojao cijeli jedan proces oslobađanja robova (*servi i ancile*), tako da je čak 16 njih oporučno dobilo slobodu. Od ukupnog postotka milosrdnih legata na oslobađanje ili darivanje robova otpada čak 33%..

Zoran Ladić

**Legacies *pro anima* and *ad pias causas* in European historiography.
Comparison with the wills from Dalmatian communes**

Summary

The author in the first chapter speaks about achievements of recent European historiography in the research of medieval last wills focusing on the problems of piety and everyday life. The basic methodological directions established by European historians (French, English, American, German, Austrian and Central European) are presented. In the second chapter author focuses on the fields of research by using wills as the main source material: everyday life, history of mentality, historical demography, religiousity, piety etc. In the paper author uses the published and unpublished wills from the medieval Dalmatian communities (Dubrovnik, Zadar, Trogir, Kotor). He also makes a comparative analysis of medieval Dalmatian and European cities regarding the above mentioned fields of research.